

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 3. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Gondolatok a 14. századi pápai tizedjegyzék ürügyén

Az Anjou-országok társadalma
Serena Morelli, Riccardo Rao, Thierry Pécout tanulmányai

Kármán Gábor
Thököly Imre elfogása

Orosz László
A weimari Németország és Magyarország együttműködése

Erős Vilmos
Szellemtörténet versus népiségtörténet

Csapody Tamás
A cserenkai túlélő

Rajcsányi Péter
A Magyar Televízió 1956-1957-ben

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 3. szám

TANULMÁNYOK

- F. Romhányi Beatrix** • A középkori magyar plébániák és a 14. századi pápai tizedjegyzék 339
- Serena Morelli** • Társadalom és hivatalok Dél-Itáliában a 13–15. században 361
- Riccardo Rao** • Anjou-elitek az itáliai *comunék*ban: nemesek, hivatalnokok, idegenek 385
- Thierry Pécout** • Elitek az Anjou-kori Provence-ban 397
- Kármán Gábor** • Thököly Imre elfogása: a felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia 411
- Angelovics Helga** • Vay Miklós Zemplén megyei követi működése az 1830. évi országgyűlésen 433
- Orosz László** • „Egy vak és egy béna, ha összefognak...”
A weimari Németország és Magyarország együttműködésének kérdéséhez 451
- Erős Vilmos** • Szellemtörténet versus népiségtörténet.
Szekfű Gyula és Szabó István különböző értelmezései a nemzetiségek magyarországi történetéről az 1940-es évek első felében 479
- Csapody Tamás** • A cservenkai túlélő. A bori munkaszolgálat 499
- Rajcsányi Péter** • A Magyar Televízió Intéző Bizottsága 1956–1957 – elhallgatott tények 509

MŰHELY

- Weisz Boglárka** • A magyar gazdaság mozdatórugói a középkorban.
Az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport hároméves (2015–2018) beszámolója 539

ANJOU-ELITEK AZ ITÁLIAI COMUNÉKBAN: NEMESEK, HIVATALNOKOK, IDEGENEK

RICCARDO RAO

.....
ANGEVIN ELITES IN THE ITALIAN COMMUNES:
NOBLES, OFFICIALS, FOREIGNERS

The paper explores the society of Northern Italian cities that were governed by the Lombard *siniscalco*: it analyses the use of the word *nobilis* and the granting of *feuda*. The area was under Angevin domination between 1259 and 1382.

Keywords: Piedmont, Lombardy, Angevin dynasty, *commune*
.....

1. Prozopográfia és elit a itáliai városállamokban: a historiográfiai hagyomány

Az itáliai *comunék* vezető rétegeinek vizsgálata régi múltra tekint vissza, ezt Gaetano Salvemini (1899) és Nicolaj Ottokar (1926) firenzei mágnásokról szóló munkái alapozták meg.¹ A prozopográfiai kutatás párhuzamosan fejlődött az olasz *comunék* világában nehezen definiálható „nemesség” kérdése iránti érdeklődéssel. Az itáliai városokban a családi siker és az arisztokratikus életstílus kifejlődését előbb vagy utóbb formálisan a lovagi életstílus felvétele is jelentette. Ez azonban Európa többi részével ellentétben nem csupán az uralkodótól és megbízottjaitól való vazallusi-hűbéresi függésen és ezen keresztül a királyság rendszerébe való beilleszkedésen keresztül valósult meg. Itáliában ugyanis meghatározó szerepe volt az olyan intenzív társadalmi mobilitást meghatározó mozgásoknak is, amelyeket egyes, gyakran kereskedelmi tevékenységet folytató családok felemelkedése indított el.²

Riccardo Rao, associate professor, Dipartimento di Lettere, Filosofia, Comunicazione, University of Bergamo.

- ¹ A historiográfiai problémáról lásd elsősorban J.-C. Maire Vigueur: Il problema storiografico. Firenze come modello (e mito) di regime popolare. In: *Magnati e popolani nell'Italia comunale. Quindicesimo convegno di studi del Centro italiano di studi di storia e d'arte di Pistoia. Pistoia 15-18 maggio 1995*. Pistoia, 1997. 1–16.; M. Vallerani: La città e le sue istituzioni. Ceti dirigenti, oligarchia e politica nella medievistica italiana del Novecento. *Annali dell'Istituto storico italo-germanico di Trento* 20 (1994) 165–230.; Uő.: Modelli di comune e modelli di stato nella medievistica italiana fra Otto e Novecento. *Scienza e politica* 1 (2010) 65–86.; E. Artifoni: *Salvemini e il Medioevo. Storici italiani tra Otto e Novecento*. Napoli, 1990. 11.
- ² Az itáliai társadalmi mobilitás kérdéséhez újabban lásd S. Carocci: *La mobilità sociale nel Medioevo*. Roma, 2010.

Az itáliai városokban élő lovagok (*militēs*) a 12–13. században leginkább olyan frissen fel-emelkedett családokból származtak, ahol a családalapító több esetben is kereskedelemmel, vagy egyenesen kézműiparral foglalkozott.³ Annak meghatározásában, hogy ki számít nemesnek és ki nem, a *comunē*hez, annak kulturális és politikai értékeihez való viszonyulás játszott döntő szerepet. Nem annyira a monarchia és a fejedelmek, hanem a városállamok határozták meg azokat a kereteket, amelyen belül a nemesség kialakult. Magyarán Guido Castelnuovo jogosan beszélhetett egy „városközpontú világban kialakult nemesi paradoxonról”, amivel arra a tényre utalt, hogy „az európai arisztokráciák késő középkori evolúciójához (földesúri, fejedelmi, királyi) képest az itáliai nemesség több évszázados fejlődése számos analógia mellett ugyanannyi eltérést is mutat.”⁴

A tanulmányok által vizsgált időszak felőleli ugyan a *comunē*k fejlődésének teljes 12–14. századi történetét, az elmúlt évtizedekben azonban ezen belül néhány korszakot előszeretettel vizsgáltak a kutatók. Egyértelmű, hogy a 12. századi *comunē*t érintő vizsgálódások igen nagy teret kaptak, kezdve Hagen Kellernek a Pó-síkságról szóló tanulmányától (1979) egészen az elmúlt évtizedekben megélnékülő kutatásokig, amelyek olyan alapvető elemzésekkel vettek új lendületet, mint Jean-Claude Maire Vigueur (2003) és Chris Wickham (2015) írásai.⁵ Ez utóbbi szerző foglalkozott legtöbbit az „elit” terminus használatának kérdésével, miközben a szakirodalomban inkább egyéb kifejezéseket részesítettek előnyben, pl. nemesség, vezető csoportok, arisztokráciák, *militēs* és lovagság.

Természetesen leginkább a *podestà*- és a *popolo*-rezsím időszakának városállamait, valamint az első *signoriá*kát vizsgáló, s az elmúlt években jelentős mértékben megélnékülő kutatások foglalkoztak az elit és a politikai vezetők mozgásával. Ezeket a témákat a vezető rétegek prozopográfiai rekonstrukcióját célzó kutatások alapozták meg. Vitathatatlan, hogy a problémát a Maire Vigueur által szerkesztett, *I podestà dell'Italia comunale* (2000) címet viselő nagyszabású mű vetette fel, és ennek adott újabb lökést az Andrea Zorzi szerkesztésében megjelenő repertórium (*Repertorio delle esperienze signorili cittadine in Italia*, 2013).⁶ Ez tehát az a történetírói örökség, amelyen belül az Anjou-elitnek az itáliai *comunē*kban betöltött szerepére irányuló új kutatásokat el kell helyeznünk.

Abban, hogy a prozopográfiát az Anjou-kori *comunē*k térségére is elemzési módszerként alkalmazzák, az európai Anjou-historiográfiai tradíciónak is komoly szerepe van (elég, ha

³ E kérdésről hatalmas szakirodalom áll rendelkezésünkre, összefoglalóként lásd legalább J.-C. Maire Vigueur: *Cavaliers et citoyens. Guerre, conflits et société dans l'Italie communale, XIIe–XIIIe siècles*. Paris, 2003. (Olaszul: *Cavalieri e cittadini. Guerra, conflitti e società nell'Italia comunale*. Bologna, 2004.), továbbá újabb összefoglalásért lásd G. Castelnuovo: *Être noble dans la cité: les noblesses italiennes en quête d'identité, XIIIe–XVe siècle*. Paris, 2014. 11–31.; F. Del Tredici: *Un'altra nobiltà. Storie di (in)distinzione a Milano. Secoli XIV–XV*. Milano, 2017. 11–18.

⁴ G. Castelnuovo: *L'identità politica delle nobiltà cittadine (inizio XIII–inizio XVI secolo)*. In: R. Bordone – G. Castelnuovo – G. M. Varanini: *Le aristocrazie dai signori rurali ai patriziati*. Roma–Bari, 2004. 198.

⁵ H. Keller: *Adelsherrschaft und städtische Gesellschaft in Oberitalien. 9. bis 12. Jahrhundert*. Tübingen, 1979. (Olaszul: *Signori e vassalli nell'Italia delle città [secoli IX–XII]*. Torino, 1995.); Vigueur: *Cavaliers et citoyens*; Ch. Wickham: *Sleepwalking into a New World: the Emergence of Italian City Communes in the Twelfth Century*. Princeton, 2015. (Olaszul: *Sonnambuli verso un nuovo mondo. L'affermazione dei comuni italiani nel XII secolo*. Roma, 2017.)

⁶ A repertórium elérhető online: <http://www.italiacomunale.org/resci/>. A hivatkozott publikáció: *Signorie cittadine nell'Italia comunale*. Ed. J.-C. Maire Vigueur. Roma, 2013.

Paul Durrieu és Léon Cadier kutatásaira gondolunk). Ez a módszer megjelent az olasz városállamokról szóló szakirodalomban, és így hatalmas mennyiségű adat áll rendelkezésünkre arról, hogy milyen személyi mozgások zajlottak a 13–14. századi itáliai *comunék*ban. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az Anjou-kori elitet érintő kutatások e kettős jellege tágabb értelemben is tetten érhető, az Anjouk és az itáliai *comunék* teljes történetében is megfigyelhető. E területen a történeti kutatások két „nagy narratíva” mentén szerveződnek: az első, francia megközelítés az eseményeket egy nagy hatalmú feudális uralkodó szempontjából láttatja, míg a második egy itáliai történetet rajzol meg, amelynek középpontjában a „demokratikus”, „polgári” vagy éppen „kereskedő” városok állnak.⁷

Az itáliai városállamokra irányuló Anjou-kutatások, a 20. század eleji vizsgálódásokat követően (különösen Gennaro Maria Monti és Romolo Caggese nevét kell itt megemlíteni), elsőként Maria Teresa Caciorgna alapvetésével (1995) születtek újjá, majd ezt követte a Rinaldo Comba által szerkesztett alapvető kötet (2006), valamint az elmúlt években az *Europange* nevet viselő kollektív kutatási program eredményei.⁸ Összességében elmondhatjuk, hogy mára sokkal világosabb képet alkothatunk az Anjouk szolgálatában álló és az itáliai *comunék*ban tisztséget viselő személyekről, legyenek azok akár helyi származásúak (magyarán azon városok szülöttei, amelyeket az Anjou-uralkodók számára kormányoztak), vagy éppen külföldiek (azaz más *comunék*ból vagy az Anjou-térség más országaiból, vagy éppen, elsősorban a hivatali réteg esetében, Provence-ból vagy a Szicíliai Királyságból származtak). Mindazonáltal az Anjou-nemesség helye az itáliai városállamokban marginális téma maradt: sokatmondó az a tény, hogy a Noël Coulet és Jean-Michel Matz által szerkesztett alapvető műben (*Noblesse dans les territoires angevins*⁹) sem találunk összefoglaló elemzést e térségről, s az elmúlt időszakban kevés tanulmány vizsgálja e kérdést.¹⁰

⁷ G. Milani: Sulle relazioni politiche e ideologiche tra Carlo I d'Angiò e i comuni italiani: Una nota. In: *Circulation des idées et des pratiques politiques. France et Italie (XIIIe-XIVe siècle)*. Ed. A. Lemonde – I. Taddei. Rome, 2013. 116.

⁸ M. T. Caciorgna: L'influenza angioina in Italia: ufficiali nominati a Roma e nel Lazio. *Mélanges de l'École française de Rome, Moyen Âge* 107 (1995) 173–206.; *Gli Angiò nell'Italia nord-occidentale (1259-1382)*. Ed. R. Comba. Milano, 2006. Az *Europange*-ről lásd mindenekelőtt a már megjelent köteteket: *Les grands officiers dans les territoires angevins - I grandi ufficiali nei territori angioini*. Dir. R. Rao, Rome, 2016. (Nyomtatásban: 2017.); *Périphéries financières angevines*. Dir. S. Morelli. Rome, 2017. (Nyomtatásban: 2018.) Lásd továbbá a következő honlapot: <https://angevine-europe.huma-num.fr/ea/fr> és az alábbi kötetet: P. Terenzi: *Gli Angiò in Italia centrale. Potere e relazioni politiche in Toscana e nelle terre della Chiesa (1263-1335)*. Roma, 2019. Az Anjoukról és a *comunék*król alapvető új összefoglaló: A. Barbero: L'Italia comunale e le dominazioni angioine. In: *I comuni di Jean-Claude Maire Vigueur. Percorsi storiografici*. A cura di M.T. Caciorgna – S. Carocci – A. Zorzi. Roma, 2014. 9–31. Szintén az *Europange* keretén belül megvalósuló kutatásokhoz kapcsolódik még az alábbi fontos tanulmány: P. Rosso: Strategie di reclutamento e profili intellettuali dell'ufficialità locale angioina nell'Italia nord-occidentale (1259-1382). *Mémoire des princes angevins* 10 (2013–2017) <https://mpa.univ-st-etienne.fr:443/index.php?id=302>. A letöltés ideje: 2018. augusztus 30.

⁹ *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du moyen âge*. Actes du colloque international organisé par l'Université d'Angers. Angers-Saumur. 3–6, juin 1998. Dir. N. Coulet – J.-M. Matz. Roma, 2000.

¹⁰ Különösképpen: B. Del Bo: Un itinerario signorile nel crepuscolo angioino. I Falletti di Alba. In: *Gli Angiò nell'Italia nord-occidentale*, 313–330. Újabbán uő: *La spada e la grazia. Vite di aristocratici nel Trecento italiano*. Torino, 2011. Firenze és egy későbbi időszak vonatkozásában lásd még Castelnuovo: *Être noble dans la cité*, 417–421.

2. Az Anjou–elit az itáliai városállamokban

Habár a rendelkezésünkre álló vaskos szakirodalom az olasz történetírás központi kérdéseit is érinti, az Anjou–elit azonban megfoghatatlan történeti probléma marad. Vajon melyik pontig lehet egyáltalán Anjou–elitről beszélni az itáliai *comunék* vonatkozásában? És vajon családok vagy személyek milyen csoportját értjük ezen kifejezés alatt?

Első lépésként úgy tűnik, két, legalább részben egymást lefedő prozopográfiai elemzés segíthet e téma elemzésénél: egyrészt azoknak a családoknak a vizsgálata, amelyek itáliai *comunékból* származtak, és az Anjoukhoz csatlakozva vagy beléptek a hivatali körökbe, vagy pedig az Anjouk politikai terveit fegyverrel, diplomáciával vagy éppen anyagilag támogatták. Másrésztől annak a bürokratikus és funkcionáriusi apparátusnak a vizsgálata, amely – függetlenül helyi vagy külhoni származásától – lehetővé tette az Anjou-adminisztráció számára a meghódított területek kormányzását.

E két szemantikailag eltérő nézőpontot közös nevezőre hozhatja az a korábbi történetírás által kevésbé vizsgált kérdés, hogy az Anjouk milyen módon segítették elő egy újfajta, nemzetközibb és a helyi tényezőkhöz kevésbé kötődő elit fogalom megerősödését. Amennyiben ebben az értelemben közelítjük meg az itáliai *comunék* Anjou–elitjeinek – összetett jellege miatt mindenképpen többes számot kell használnunk – kérdését, úgy egy olyan, a mai történetírás által széles körben tárgyalt témába illesztjük kutatásunkat, amely azt vizsgálja, hogy a monarchiák gyakorlata hogyan befolyásolta a *comunék* világának átalakulását, azáltal hogy új kormányzati formákat és eredeti politikai műhelyeket hozott létre.¹¹

A monarchikus modell tehát az Anjouk esetében elsődlegesen fontosnak bizonyult, és nem csupán az intézményi hagyományok szintjén, hanem amiatt is, hogy ez határozta meg a társadalmi dinamikát. Arról van itt tehát szó, hogy a *comunék* világán belül – amely környezetben az arisztokrácia mozgását mindenekelőtt a helyi összefüggések határozták meg – létezett egy olyan európai karakterű dinamika is, amely erősebben kötődött a monarchiától származó feltételrendszerekhez és legitimációs formákhoz.¹²

E tanulmány arra is kísérletet tesz, hogy jobban megvilágítsa azt, hogy a *furuscitismo*, a kényszerű száműzetés szabályozása és a hivatalnoki körökbe történő belépés miképpen járult hozzá az Anjou–elitek kialakulásához. Megvizsgáljuk egyrészt azt, hogy ez utóbbiak miképpen kerültek kapcsolatba a királyi adminisztrációval, másrészt, hogy a hivatalnokrétegnek az Anjouk által gerjesztett nagyobb fokú nemzetköziesítése milyen hatással volt az elitek mobilitására.

A részletes vizsgálat Észak-Itáliára korlátozódik, azaz az Anjouk által uralt és a lombardiai udvarmester (*siniscalco*) által kormányzott területre, amely a mai Piemont és Lombardia tartományok területének jó részét magában foglalta. Ez az uralom 1259-ben vette kezdetét, amikor néhány piemonti *comune* (Cuneo, Alba, Cherasco, Mondovi, Savigliano)

¹¹ E tekintetben lásd mindenekelőtt *Signorie italiane e modelli monarchici*. A cura di P. Grillo. Roma, 2013.; A. Zorzi: Una e trina: l'Italia comunale, signorie e angioina. Qualche riflessione. In: *Gli Angiò nell'Italia nord-occidentale*, 435–443.

¹² E tekintetben lásd az alábbi, új és kiegyensúlyozott elemzést: Del Tredici: *Un'altra nobiltà*, 11–18.

alávetette magát I. Károlynak, aki ekkor még, szicíliai királlyá történő koronázását megelőzően, csak a Provence grófia címet viselte. 1270-től kezdve, megszakításokkal szinte a teljes 14. század folyamán, az Anjou-uralom tovább terjedt számos további lombard és piemonti *comunéra* is. A kisebb szünetekkel ugyan, de Róbert király haláláig tartó időszakban az Anjouk fennhatósága alá került Alessandria, Tortona, Torino, Ivrea, Asti, Vercelli, Brescia, Pavia, Cremona, Piacenza és Parma is. Az Anjou hatalom keretei azonban mindig labilisak maradtak, és több krízishelyzetben csupán néhány település vagy város ellenőrzésére redukálódtak. A fennhatóság 1382-ben ért véget, mikor az utolsó piemonti településeket is átadták a Savoiaéknak.¹³

3. A nemesség szókészlete: a nemesi lét az Anjou-kori piemonti és lombard forrásokban

Kiindulópontként végezzünk el egy gyors vizsgálatot a *nobilis* szó használatáról az *Europange* Anjou-hivatalviselőket vizsgáló prozopográfiai adatbázisában. Az adatbázisban összesen 406 Lombardiában vagy Piemontban tevékenykedő tisztviselő szerepel, ám ezek közül csak 85-öt jelölnek *nobilisként*.¹⁴ E kifejezés pedig ezeknél a találatoknál az uralkodó szolgálatában álló hivatalnokok minősítő jelzője. Ez a minősítés különösen szembeötlő az olyan, a helyi szinten fölül álló tisztviselők között, mint az udvarmesterek, főkapitányok, általános vikáriusok, helytartók, udvarmesterek prokurátorai és a nagyobb bírák. Ezek nagyobbrészt Provence-ból vagy a Szicíliai Királyságból származtak. A helyi tisztviselők között, akiket nagy számban piemonti és lombard származású személyek közül válogattak, a vikáriusok és a népkapitányok (*capitano del popolo*), valamint ritkábban a bírák is használták ezt a titulust. Magyarán a *nobilis* kifejezés széles társadalmi csoportot fedett le, a teljesség igénye nélkül a következő Alpokon túli vagy királyságbeli kiemelkedő családok tagjait jelölték így: de Baux, Estandart, Agoult, d’Aulnay, Barras, Flayosc, Eboli, Gambatesa, Lagonesse, Mafflets, Letto, De La Roque. De megtaláljuk köztük az olyan fontos helyi és lovagi származású családok nevét is, mint a Dal Pozzo és a de Alice Alessandriában, a Bolleri Salmourban, vagy a Zazi és a Canevanova család Paviában, a Cornazzano család Parmában, a Brusati és a Martinengo család Bresciából, a Fontana, a Malvicino és a Mancassola család Piacenzában, továbbá Sarteano grófjai, sőt olyan kiemelkedő jogi szakértőket, akik kevésbé elismert családból származtak, mint a cremonai Ansoldik, a bresciai Bonardok, a paviai Brusamanticák, a milánói Farák, a cuneói Dalmazzók, a reggio emiliei della Torrék, a perugiai de Lavène és de Bovixio családok, a novarai Tencapassák, és a nizzai Sardinék. Arra a következtetésre juthatunk tehát, hogy e fogalomnak nem volt

¹³ Általános áttekintésként lásd R. Rao: La domination angevine en Italie du Nord (XIIIe–XIVe siècle). *Mémoire des Princes Angevins* 8 (2011) 15–33.

¹⁴ A kutatást az *Europange* adatbázisán – az *Etudes Angevines* oldalán – 2018. augusztus 10-én folytattam le. A *nobilis* kifejezés használatához az itáliai *comunék* esetében, noha korábbi időszakra lásd G. Rossetti: Ceti dirigenti e classe politica. In: *Pisa nei secoli XI e XII: formazione e caratteri di una classe di governo*. Pisa, 1979. XXVI–XXVII.; Castelnovo: *Être noble dans la cité*, 35–41.

szigorúan vett társadalmi konnotációja, hanem túlnyomórészt inkább tiszteletbeli titulusként használták olyan személyekre, akik valamilyen hivatalt viseltek. Egyértelmű per sze, hogy a kifejezés súlya miatt gyakrabban alkalmazzák a régióban tevékenykedő nagy hivatalok viselőire, de az is kimondható, hogy nem beszélhetünk kizárólagosságról e téren.

Térjünk át most annak vizsgálatára, hogy e kifejezést miképpen használták a nápolyi Anjou-kancellária dokumentumaiban, ha Piemont és Lombardia *comunéir*ől volt szó. Az nem meglepő, hogy a *nobilis* szót itt is, ahogy fentebb is megfigyeltük, az Anjou-hivatalviselők jelzőjeként használták. Az azonban eltér a helyi forrásanyagtól, ahol nagylelkűben osztogatták ezt a titulust, hogy itt a kifejezést túlnyomórészt a helyi szint fölötti hivatalnokok esetében alkalmazták. A *nobilis* címet kapta meg például Amiel de Courban 1272-ben, Gautier de la Roque 1273-ban, Philippe de Lagonesse 1274-ben és 1276-ban, Jacques Cantelme és Gautier d'Aulnay 1276-ban, Rinaldo de Aquila 1306-ban, Galaxius 1332-ben, Pietro Orsini 1334-ben, Ruggero di Sanseverino 1337-ben, Bertrand des Baux 1338-ban.¹⁵ Igaz ugyan, hogy a királyi leveleket túlnyomórészt éppen ezeknek a tisztviselőknak címezték, így forrásainkban szinte csak velük találkozunk, mégis kijelenthetjük, hogy a kifejezést szűkebb értelemben használták, még ha nem is egészen következetesen. Például 1273-ban *nobilisként* jelenik meg I. Károly szóhasználatában a pistoiai Corrado di Montemagno, akit Bresciában neveztek ki népkapitánynak (*capitano del popolo*), vagy a paviai Campagnesio Zazzi, Siena *podestája*.¹⁶

Az Anjou-kancellária regesztáiban mindazonáltal a *nobilist* más piemonti és lombard személyekre is alkalmazták, mégpedig úgy, hogy tisztán réteget jelöltek e szóval. I. Károly egyaránt e jelzővel szólítja meg Busca márkiját, Enricót 1269-ben, és hívét, a kiváló jogászt, Robert de Lavène-t 1276-ban.¹⁷ II. Károly így nevezi Manfredo saluzzói márkít 1306-ban, s ugyanez az uralkodó ismeri el azt is, hogy Venasca urai egy *nobile* feudum birtokosai.¹⁸ I. Róbert így illeti Nano cevai márkít 1319-ben, és Calabriai Károly így fordul 1327-ben mint *devoti regi* Guidaccio di Sparvarához és Ruffino di Medéhez, akik az ősi lomellói grófi családhoz tartoztak.¹⁹ A kancelláriai forrásokban tehát a *nobilis* kifejezés a funkcionális kontextustól eltekintve kizárólag a piemonti földesúri nemesség legnagyobb családjainak volt fenntartva. Ebben a környezetben egyáltalán nem meglepő Robert de Lavène jelenléte, hiszen ő egy magas rangú, provençe-i földesúri családból származott. Ráadásul

¹⁵ A. Tallone: *Tomaso I di Saluzzo (1244–1296). Monografia storica con appendice di documenti inediti*. Pinerolo, 1916. 380–381. 26. sz., 394–396. 45. sz.; G. M. Monti: *La dominazione angioina in Piemonte*. Torino, 1930. 372. 22. sz., 377. 25. sz.; *I registri della cancelleria angioina ricostruiti da Riccardo Filangieri con la collaborazione degli archivisti Napoletani*. I–XCVII. Napoli, 1950–2003. (= RCA) XVI. 165.; P. L. Datta: *Storia dei principi di Savoia del ramo di Acaia signori del Piemonte dal MCCXCIV al MCCCXVIII*. II. Torino, 1832. 59. 20. sz.; *Anonyme, Documents sur le régime des terres dans la principauté de Morée*. Paris, 1969. 57. 3. sz.; RCA IX. 147. 170. sz.; RCA X. 164. 645. sz.; RCA XI. 319. 247. sz.; Archivio di Stato di Napoli. Sicola, Ricostruzione angioina, Armadio 1, Scaffale C, n. 4, tome 4, folio 672^r.

¹⁶ RCA X. 112. 450. sz., 161. 636. sz.

¹⁷ Tallone: *Tomaso I di Saluzzo*, 374. 15. sz., 394–396. (45. sz.)

¹⁸ Uo. 424–426. (71–72. sz.)

¹⁹ Archivio di Stato di Torino. Provincia di Mondovì, marzo 10, 1319 aprile 20.; J. Ficker: *Urkunden zur Geschichte des Römerzuges Kaiser Ludwig des Bayern und der italienischen Verhältnisse seiner Zeit*. Innsbruck, 1865. 33. 55. sz.

1270-ben éppen a piemonti nemességbe történő beilleszkedése csúcspontjára ért, amely folyamatot az Anjou-kancellária mindenképpen értékelni kívánt. Ez a folyamat a cevai márkicsaládból származó Sofiával kötött házassága és az Alpi Marittime térségében, Garessiónál kialakított földesúri birtok segítségével valósult meg, amit I. Károly anyagilag is támogatott.²⁰

4. Királyi nemesség kialakítása: az Anjouk feudális politikája és a lovagi öv adományozása

I. Anjou Károly uralmával a vazallusi kapcsolatok Piemontban mély átalakuláson mentek keresztül. A provençence-i gróf átalakította azokat a feudumokat, amelyeket számos arisztokrata család a *comunéktól* kapott. Ezek a feudumok *feudum oblatumok* (más szóval *retrofeudumok*) voltak, amelyek arra szolgáltak, hogy a családoknak a városi területbe történő beilleszkedését szentesítsék. Az Anjouk érkezése előtt a feudumot a *comunék* eszközként használták fel arra, hogy a térségben jelen lévő földesúri arisztokráciát fegyelmezzék vele. I. Károly viszont *seniorként* jelent meg a *comunék* számára: a földesúri családok így a gróf vazallusává, majd a király vazallusává váltak. E családok számára így a vazallusi-hűbéresi kötelék új értéket nyert arisztokrata identitásukon belül.

Ezt az átalakulást világosan megérthetjük Alba esetén keresztül. A *comune* tanácsa 1260. február 23-án, a katedrálisban ratifikálta, hogy a város aláveti magát I. Károlynak.²¹ Ugyanazon a napon és helyszínen Ceva márkijait, akik korábban Alba *comunéjének* hűbéresei voltak, ezúttal közvetlenül az Anjou-prokurátorok iktatták újra be feudumaikba, s egyben jelentősen megkurtították azon kötelességek sorát, amelyek korábban a márkit a *comunéhoz* kötötték. Ezáltal a Cevák a város vazallusaiból a gróf vazallusaiává váltak.²² És nem egyedül a Cevák jártak jól ezzel az új módival, amellyel a gróf a vazallusi-hűbéresi kapcsolatokat rendezte. Manzano urait már 1260. január 5-én mentesnek nyilvánították a *comune* felé irányuló feudális kötelezettségeik alól, s így egyedül a gróf vazallusaiává lettek.²³ Ugyanezen év áprilisában Manuele di Biandrate gróf, *nobilis vir* is a gróf közvetlen hűbéresévé vált a Santo Stefano d'Astisio helység javadalmai tekintetében, amelyet korábban Alba *comunéja* birtokolt.²⁴

²⁰ Róbertről lásd Th. Pécout – R. Rao: *Notice biographique in Europe*, továbbá R. Rao: *Le marquis de Ceva et la politique féodale angevine au Piémont (1260-1382)*. *Provence historique* 255 (2014) 85–112.

²¹ *Appendice documentaria al Rigestum comunis Albe*. A cura di F. Gabotto. Pinerolo, 1912. 188. 126., 136. sz. A behódolásról lásd P. Merati: *Fra donazione e trattato. Tipologie documentarie, modalità espressive e forme autenticatorie delle sottomissioni a Carlo I d'Angiò dei comuni dell'Italia settentrionale*. In: *Gli Angiò nell'Italia nord-occidentale*, 339–345.

²² ASTO, Paesi, Provincia di Mondovì, mazzo 10. Kiadása: G. B. Moriondo: *Monumenta Aquensia*. II. A cura di F. Savio. Bologna, 1967. 670–672. 151. sz.

²³ *Appendice documentaria al Rigestum comunis Albe*, 185–188. 135. sz.

²⁴ Uo. 191–192. 137. sz. E dokumentumok részletesebb elemzését lásd Rao: *Le marquis de Ceva et la politique féodale angevine au Piémont*.

Úgy tűnik, ez az új módszer, amelyet I. Károly az arisztokráciával szemben alkalmazott, ellenséges hozzáállásnak bizonyult a városi autonómiákkal szemben. Károly ugyanazt az eljárást alkalmazta korábban a provençe-i városok esetében is, s egy olyan rendszert honosított meg, amely a nemességben látta az Anjou-kormányzat természetes tartóoszlopát.

Mindenesetre kijelenthetjük, hogy az Anjou uralkodók gyakran használták fel a hűbér-adományozását arra, hogy nemesi klientúrahálózatot építsenek ki ennek segítségével. A teljesség igénye nélkül, az alábbi egyedi investitúrákról maradtak fenn adatok: Gorzano urai 1270-ben, Guglielmo di Ceva 1314-ben, Perno urai pedig 1314-ben váltak királyi hűbéressé.²⁵ E folyamat egy olyan királyi nemesség kialakításához vezetett, amely felemelkedésének alapját az uralkodóhoz fűződő kapcsolatának köszönhette, és e tekintetben közelebb állt az Európa más részein élő nemességhez. A királyi hűberek piemonti birtokosainak heterogén csoportjához az Anjouk néhány más származású híve is csatlakozott, mint a fentebb már említett Robert de Lavène, Garessio ura, vagy éppen a Szicíliai Királyságból származó Riccardo di Gambatesta, aki 1322-ben kapta meg I. Róberttől Busca várát két provençe-i helységgel (Barjols és Mézel) együtt.²⁶

Eleddig az egyedi feudumadományozásokat vizsgáltuk, ezután pedig nézzünk meg egy olyan forrást, amely egyrésztől lehetővé teszi, hogy igazoljuk, hogy az Anjouk tevékenysége valóban egy vazallusi-hűbéresi eredetű, királyi nemesség kialakulását eredményezte, másrésztől általános képet is alkothatunk segítségével e folyamatról. II. Károly 1309. február 17-én levelet intézett Piemont grófság udvarmesteréhez (*siniscalco*), Raymond des Baux-hoz, felszólítva őt, hogy a nevezett grófságot bocsássa kijelölt örököse, fia, Róbert birtokába (*in corporalem possessionem*) apanázként. A birtokba vételhez hűség esküt kellett tenniük a nagyobb piemonti tisztségviselőknek, kiket a forrás a következő szavakkal jelölt: „baronibus, comitibus, baronibus et vassallis aliis ac universis hominibus comitatus predicti.”²⁷ Ebből jól kilálglik az Anjou-hívek hierarchiája, a főnemességtől a földesurakon (akiket itt a *barones* kifejezéssel azonosíthatunk, amely terminus egyébként hiányzik a lombard és piemonti forrásanyagból) és a vazallusokon át, egészen a *hominesig*, amibe beletartoztak a kisvárosok, városok lakói is, akik ugyan társadalmi rétegződés szempontjából a hierarchia végén álltak, de a térség legfőbb gazdasági és politikai erejét adták.

A királyság hierarchiájának leírására II. Károly egy propagandisztikus eredetű kifejezést használt, mely a császári szóhasználatban mélyen meggyökerezett, és amelyet széles körben használtak Észak-Itáliában is.²⁸ Ugyancsak II. Károly 1261-ben egy pátenstlevéllel fordult piemonti alattvalóihoz, amellyel azt közölte velük, hogy kinevezte Guillaume Estandart-t udvarmesternek, és amely levelet a következőkhöz intézett:

²⁵ E kérdésről lásd Rao: *Le marquis de Ceva*.

²⁶ Uo.

²⁷ *Storia dei principi di Savoia del ramo di Acaia*, II. 57–59. 20. sz.

²⁸ R. Bordone: *I capitanei nei diplomati di Federico I*. In: *La vassallità maggiore del Regno Italico. I capitanei nei secoli XI–XII*. A cura di A. Castagnetti. Roma, 2001. 492–502.

„universis prelatibus, marchionibus, comitibus, baronibus, castellanis, militibus et probis hominibus Albe, Clarasci, Cunei, Savilliani, Montis Regalis.”²⁹

Az újdonság abban érhető tetten, hogy itt a királyi vazallusok valóságos népszámlálására is sor került, amely 1309. április 22-én zajlott le. E napon ugyanis Rinaldo di Letto és Rinaldo dell’Aquila királyi prokurátorok megjelentek a cuneói királyi palotában, ahová összehívták „a márkikat, a bárókat, a várnagyokat, a nemeseket, a vazallusokat és a királyi vazallusokat” („evocatis [...] marchionibus, baronibus, castellanis, nobilibus, valvarioribus et vassallis regiis”), egyenként szólítva őket. Egymás után jelentek meg, először néhány márkicsalád tagjai: Enrico Del Carretto, Giovanni di Saluzzo, Giorgio di Ceva, Romacio, Antonio és Giovanni di Busca. Utánuk a földesúri vagy vazallusi birtokokkal rendelkező fámiliák következtek: Venasca, Valgrana, Gaiola, Broccardo, Orso di Roccavione, Biscarra della Valle Vermenagna, valamint Manta, Montemale, Forfice és Salmour urai. Ugyanebbe a kategóriába sorolva jelenik meg néhány olyan nemzetség, amely a falvakban és városokban volt jelen, mint például a nagy hatalmú Ardoini di Cuneók, akik Caraglio urai voltak, vagy a mondovì-i Bressanók, akik Carrù urai is voltak, és a de Braydák, egy albai család, amely a Nápolyi Királyság területén vert gyökeret néhány feudum elnyerése révén. E listát a városok és kisvárosok képviselői zárták.³⁰ Egyszóval Cuneóban a királyi hatalom híveinek egyfajta „szemléje” zajlott le, akik hierarchikus rendben sorakoztak fel. Legelsőként a királyi „nemesség”: a márkik, utánuk az uralkodóval hűbéri kötelékben álló földesúri családok következtek, közöttük néhány falusi vagy városi származásúval; s végül a népesség maradék része, akiket a *comunék* élén álló Anjou-hivatalnokok képviseltek. A megkülönböztető szóhasználatot tovább erősítette a *dominus* kifejezés használata, amellyel többnyire – bár nem minden esetben, valószínűleg amiatt, hogy a királyi megbízottak és a dokumentumot összeállító jegyzők nem ismertek teljesen minden családot – a *dominatus loci* birtokosait illették.

A királyhoz fűződő közvetlen kapcsolat e dinamika alapelemeként jelenik meg, ám csupán nagyon kevés piemonti család számára adódott valódi lehetőség arra, hogy az uralkodó közeli köreiből kapcsolódjon. Különösen kevés olyan piemonti vagy lombard származású személyről olvashatunk a forrásainkban, akik a király *familiare*iként voltak megjelölve. A legkorábbi ilyen példa Giovanni és Michele de Brayda esete, akiket I. Károly familiárisaiként és apródaiként említettek.³¹ Az ilyen titulusok inkább csak II. Károly uralkodásától kezdve nyíltak meg gyakrabban piemonti családok előtt, mint Giacomo Ardoino, Bonifacio Fara és Giovanni di Saluzzo esetében.³² A *consilarii* tiszteletbeli tisztsége csupán a fentebb említett Giovanninak és a szintén a saluzzói márkik közül való IV. Manfredónak adatott meg. Az, hogy valaki az uralkodók híve, néha a szóhasználatban is megjelenik, mint Pietro Falletti esetében, akit Róbert *fidelisének* említettek. Ő egyébként egy befolyásos albai kereskedőcsalád tagja volt, akinek a rokonai igen gyorsan emelkedtek fel a helyi

²⁹ *Appendice documentaria al Rigestum comunis Albe*, 192–193. 138. sz.

³⁰ Datta: *Storia dei principi di Savoia del ramo di Acaia*, II. 63–64. 20. sz.

³¹ S. Morelli: *Per conservare la pace. I giustizieri nel Regno di Sicilia da Carlo I a Carlo II d’Angiò*. Napoli, 2012. 198–199.

³² E titulusok magyar megfelelőit lásd D. Karbić: *Familiars of the Šubići. Neapolitan influence on the Origin of the Institution of familiaritas in the medieval Hungary*. In: *La noblesse dans les territoires angevins*, 131–147.

társadalom csúcására, köszönhetően a kereskedelemből és uzorából származó tőkésüknek. Ahogyan azt Beatrice Del Bo kutatásaiból tudjuk, a Falletti család az uralkodóhoz fűződő kapcsolatait nem csupán üzleti értelemben használta ki, hanem arra is, hogy társadalmi presztízsét megerősítse vele.³³

A lovaggá avatás volt a másik eszköz, amellyel néhány hívküet illették az uralkodók. A lovagi övvel megadományozott királyi lovaggá vált, mint Giovanni di Saluzzo.³⁴ Az Anjou-nemesség ugyan fokozatos emelkedett fel, de soha nem stabilizálódott, és mindig volt benne valami esetlegesség, s az itáliai *comunék* állandóan mozgásban lévő politikai helyzetében mindig kész volt arra is, hogy más hatalmasságokkal kössön szövetséget. A nagy városi családok sem maradtak kívül e mozgalmakon, s az uralkodóhoz fűződő kapcsolataikban társadalmi legitimációjuk újabb olyan elemét látták, amelyet beilleszthettek nemesi „identitásuk folyamatosan diverzifikálódó tényezői” közé, hogy Guido Castelnuevo megfogalmazását idézzük.³⁵ A hivatalokkal való felruházásokon túl az Anjou uralkodók más módon is tanújelét adták annak, hogy hajlandók néhány család felemelkedési terveit támogatni. Egy krónika bejegyzésből tudjuk például, hogy 1310-ben, amikor Róbert király éppen Alessandriában tartózkodott, hogy a *comune* hódolatát fogadja, két őt támogató befolyásos polgár, Bonifacio Guasco de Alice és Tommaso dal Pozzo, „guelforum longe principes” a lovagi övet (*cingulum militie*) egyenesen az uralkodótól kapták meg.³⁶ A címerekben is visszatükröződik e királyi tevékenység: a térségbeli családi címerekben ebben az időszakban terjedt el széles körben az Anjou-tornagallér használata.³⁷

5. Feudumok és hivatalok a piemonti és lombard családok részére

Ez az alessandriai eset rávilágít egy olyan jelenségre, amelynél érdemes kicsit elidőznünk. Az Anjouk arra törekedtek, hogy erős együttműködést alakítsanak ki a városi *comunék* nagyobb guelf családjával. Az alessandriai Alice és dal Pozzo családon túl, a teljesség igénye nélkül soroljuk fel a legismertebb ilyen családok nevét: Milánóban a della Torre, Paviában a Langosco, Bresciában a Brusati, Albában a de Brayda, Astiban a Solaro, Vercelli-ben az Avogrado, Piacenzában a Fontana, Parmában a Correggio és Cremonában a Cavalcabò család, amelyeket az Anjou uralkodók minden esetben vagy hivattal, vagy pedig hűbérrel ruháztak fel. Még Giuliano Milani mutatta ki, hogy az Anjouk a városon belüli konfliktusban is egyfajta fordulatot hoztak, azáltal, hogy az egyes pártokhoz kötődő

³³ Del Bo: *La spada e la grazia*, 28–29. Az általunk vizsgált területen kívül, Romagnában, 1327-ben Calabriai Károly *consiliarii* és *familiaresei* között találjuk Riccardo Manfredit, akinek a családja Faenza és Imola városok ura volt. Ficker: *Urkunden zur Geschichte*, 36. 58. sz.

³⁴ Tallone: *Tomaso I di Saluzzo*, 418. 64. sz.

³⁵ Castelnuevo: *Être noble dans la cité*, 420.

³⁶ G. Schiavina: *Annales Alexandrini*. In: *Historiae Patriae Monumenta* (= HPM) XI. *Scriptores*, IV. Torino, 1863. col. 305.

³⁷ M. Ferrari – R. Rao – P. Terenzi: *Rappresentazioni del potere angioino nell'Italia comunale: sovrani, ufficiali, città*. In: *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle). Vers une culture politique?* Dir. Th. Pécourt. Rome, 2019. [Megjelenés előtt.]

politikai szóhasználat egységesítését részesítették előnyben, és ezt az érvet újabban Alessandro Barbero is újra felvetette.³⁸ Jelen tanulmányban azonban nem kívánunk azzal foglalkozni, hogy a politikai pártokon (*partes*) belül milyen változások és milyen uniformizálódás zajlott le, hanem inkább azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az Anjou uralkodók miképpen hoztak létre a hozzájuk hű családokból egy olyan tartós és nemzetközi hálózatot, amely ellenállóbbnak bizonyult az adott város belső zavaraival szemben, mint a korábbiak. Az Anjou-eliteket mindenképp olyan családok alkották, amelyek az uralkodóházhoz fűződő kapcsolataik révén új módon tudták politikai tevékenységüket fenntartani, egyrészt azzal, hogy az uralkodók körül csoportosuló többi *gulf* családdal szoros szolidaritást alakítottak ki, másrészt a monarchia által nyújtott támogatásnak köszönhetően a *fuoruscitismo* időszakban is használható önfenntartási formákat találtak maguknak.

E hálózatot az tartotta életben – ahogyan azt Paolo Grillo meggyőzően kimutatta –, hogy az uralkodó képes volt egy forrásújraosztó mechanizmust kialakítani a hozzá hű családok számára.³⁹ Amellett, hogy a helyi forrásokat a bizalmas családoknak juttatták, az Anjou uralkodók két fő módszert alkalmaztak a hozzájuk hű hálózat tagjainak anyagi támogatására. A leggyakrabban tisztségviselőként alkalmazták őket, ami néhány család esetében egyenesen azzal járt, hogy az uralkodók szolgálatában sikerült gyökeret verniük az Anjouk által befolyásolt térségben. Ennek fényében érthetjük meg azt, hogy miért találjuk meg széles körben a della Torre családhoz kapcsolódó milánói *gulf* családok tagjait a provence-i tisztségviselők között, ahol e nemzetségeknek sikerül több esetben megvetniük a lábukat. Példa erre a Fara család esete, de felsorolhatunk ilyen piemonti származású családokat is, mint az Ardoino család Cuneóból, vagy a Bollerik Salmourból, vagy éppen az albai Marescotto és de Constanciis nemzetségeket, sőt, ha tovább tágítjuk a kutatás látókörét, olyan kisebb milánói vagy piemonti családokat is idesorolhatunk, mint a cuneói Dalmatius, a cremonai Casalorzo vagy Reggio Emiliából a Guastalla családot.⁴⁰

A másik eszköz, amit az uralkodók alkalmaztak, az volt, hogy feudumot adományoztak a Királyság vagy Provence stabilan uralmuk alatt tartott részein. Ilyen jellegű adományokban azonban kizárólag a határozottan arisztokrata jellegű családok részesültek. Példaként meg kell említenünk a Busca márkija címet viselő de Brayda családot, amely 1289-ben Capitanata bárói között tűnik fel a II. Károly által összehívott parlamentben. A család néhány tagja állandó jelleggel az udvarban tartózkodott, és az egész Anjou-térségben megjelennek különféle diplomáciai küldetéssel.⁴¹ Ez a legegyszerűbb példa arra, ahogyan egy Alpokon innen, urbánus eredetű család a Királyság nemességébe integrálódott.

Az ilyen mechanizmusok alapvetően fontosak olyan szempontból is, hogy így a politikai okokból emigrációba kényszerített nemzetségek a száműzetés alatt is fenn tudták tartani magukat, és ugyanakkor stabilizálták az uralkodó iránti hűségüket.

³⁸ Milani: *L'esclusione dal comune*, 168–205.; Barbero: *L'Italia comunale e le dominazioni angioine*.

³⁹ P. Grillo: *Un dominio multiforme. I comuni dell'Italia nord-occidentale soggetti a Carlo I d'Angiò*. In: *Gli Angiò nell'Italia nord-occidentale*, 72–84.

⁴⁰ Az ilyen családokhoz lásd a hivatalviselők profilját az *Europange* adatbázisában, szócikkenként.

⁴¹ Morelli: *Per conservare la pace*, 199.

Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy az Anjouk a piemonti és lombardiai hódításokkal felforgatták volna a helyi származású családok korábbi társadalmi kereteit. Hiszen a nagy földesúri családok, mint Ceva vagy Busca márkijai, akiknek a *comunék* világában kevés tapasztalatuk volt, tőlük sem kaptak hivatali jellegű megbízásokat, mivel az ő kapcsolatukat az uralkodóval szinte kizárólag feudális eszközök szabályozták. Másik oldalról pedig az itáliai származású Anjou-funkcionáriusok között – legyen szó a városi származású és katonai pályát befutó, vagy éppen a határozottabban technokrata jellegű személyekről, akik a különféle jogi jellegű szakmákhoz kötődtek – nehezen találunk olyanokat, akiknek ne lett volna korábbi tisztségviselői tapasztalatuk, mivel a legtöbbjük korábban, az Anjouk érkezése előtt *podestà*ként vagy bíróként tevékenykedett a *comunék*ben.

Mindazonáltal vizsgálódásunk lehetővé teszi, hogy megvilágítsuk azt az aktív szerepet, amelyet az Anjouk játszottak az új elitek létrehozásában, mivel a társadalmi felemelkedésnek olyan új módszereit dolgozták ki, amelyek az uralkodóhoz fűződő közvetlen kapcsolaton alapultak. A nápolyi királyok egy politikai jellegű nemességet támogattak – pontosan ugyanúgy, ahogyan korábban a *comunék* tették a városi lovagsággal –, csak éppen az uralkodók kezében lévő más nagyságrendű eszközök új eredményekhez vezettek. Jean-Paul Boyer meggyőzően mutatta ki, hogy a feudumok és a hivatalok álltak azoknak a személyes kapcsolatoknak a középpontjában, amelyek segítségével az Anjou királyok különböző családokat integráltak és egyben nemessé is tettek a szolgálatukban álló vezető rétegeken belül.⁴² A piemonti és lombardiai nemzetségek látóköre kitágult, ez pedig, éppen az uralkodók nemzetközi jellege miatt, hozzájárult egy, az Anjouk által meghatározott keret létrejöttéhez, amelyen belül többféle társadalmi és lokális identitás volt jelen: a piemonti, földesúri eredetű, régi nemesi családok, a városi lovagság befolyásos nemzetségei, a korábban a *comunék*ben *podestà*ként vagy bíróként tevékenykedő jogi szakértők, akik most Anjou-hivatalviselőkként jelentek meg, az Észak-Itáliába vezényelt provençence-i vagy királyságbeli *mílesek*, katonák, akik vikáriusként vagy hivatalviselőként vetik meg lábukat Piemontban és Lombardiában – ők együtt alkották az itáliai *comunék* Anjou-elitjeit.

Fordította: Falvay Dávid

⁴² J.-P. Boyer: Conclusions. Définir une haute administration au Moyen Âge tardif. In: *Les grands officiers dans les territoires angevins*, 352–353.